

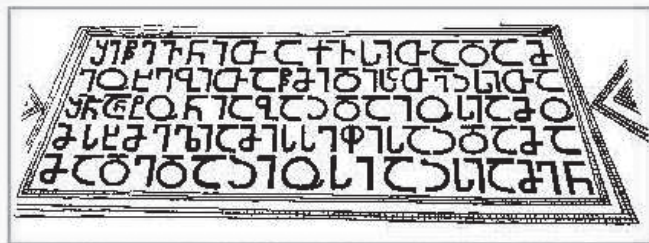
აპაპი შანიძე

დაფარული საუნჯე¹

(ქართული მთავრული შრიფტის საკითხის გამო)

არ იხმარებ, რა ხელსა კხდი
საუნჯესა დაფარულსა?
შოთა რუსთველი.

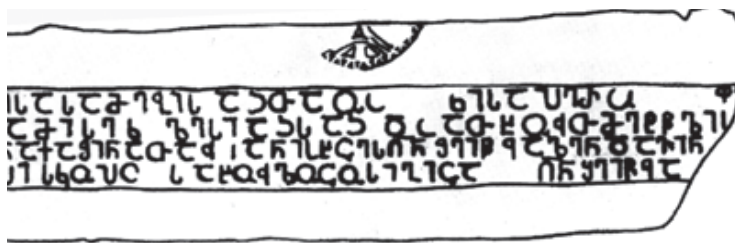
ქართულ წერას მრავალი საუკუნის ისტორია აქვს. ქართული წერისა და ქართული ენის უძველესი ნიმუშები შემოგვენახა მეზუთე საუკუნიდან. სულ ბოლო ხანებამდე უძველესად ითვლებოდა ბოლნისის წარწერები, რომელთაგანაც ერთი თბილისშია მოტანილი და დაცულია მუზეუმში. იგი 493/4 წელს განეკუთვნება. მაგრამ ცხრა წლის წინათ (1953 წ.) აღმოჩნდა ამაზე ადრინდელი ქართული წარწერა: იტალიელებმა პალესტინაში, ბეთლემის ახლოს (იერუსალიმიდან 7-ოდე კილომეტრის დაშორებით), გათხარეს ერთი ბორცვი, სადაც აღმოჩნდა უძველესი ქართული ტაძრის ნანგრევები.

სურ. 1 ბეთლემის წარწერა (V ს.). იკითხება: შეწვენითა ქმსითა (=ქრისტემისითა) და მეოხებითა წმიდისა თემისითა (=თეოდორემისითა) შნ (=შეიწყალენ) ანტონი აბაჲ და იოსია მომსხმელი ამის სეფისაჲ და მამა-დედაჲ იოსიაჲსი, ამენ.

¹ „საბჭოთა ხელოვნება“, №9, 1962.

ამ ნანგრევებს შემოენახათ სამი წარწერა, რომელთაგანაც ერთი მშვენიერად არის მოღწეული და შესრულებულია მეექვსე საუკუნის შუა ხანებში, ხოლო ორი დანარჩენი დაზიანებულია, მაგრამ უფრო ძველია და უსწრებს ბოლნისისას. ამ ქართული წარწერების მიხედვით დამტკიცდა ისტორიული ცნობა, რომ ქართველთა მონასტერი, რომელიც პეტრე ქართველმა ურიასტანის უდაბნოში ააშენა, სწორედ ეს არის.² ქართული წერის ისტორიას ამ წარწერებით ვიწყებთ, რადგანაც ამაზე აღრინდელი ჯერ არ მოგვეპოვება (სურ. 1,2). მოყვანილობა და საერთო შეხედულება ბეთლემ-ბოლნისის წარწერების და უძველესი ხელნაწერების ასოებისა, თითო-ოროლა გამონაკლისის გარდა, მრგვალია, სიმაღლით ისინი საზოგადოდ თანაბარია, მხოლოდ რამდენიმე მათგანს ჩამოუდის ბოლოები ძირს (განსაკუთრებით ხელნაწერებში). ასეთ წერას მრგლოვანი დაერქვა.

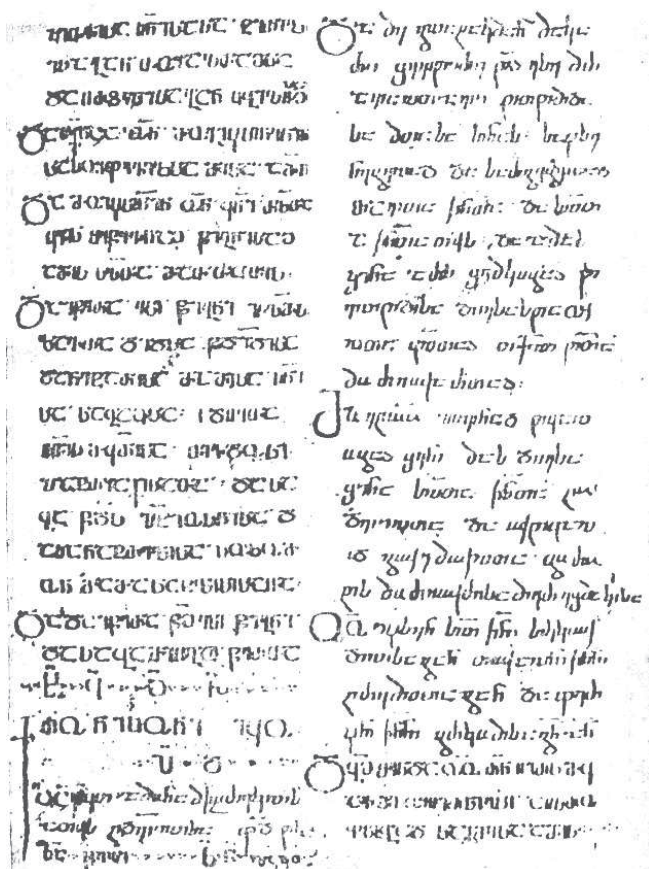

სურ. 2. ბოლნისის წარწერა (V ს.). თავში და ბოლოში ჩამოტეხილია.

ამნაირი ასოებით არის შესრულებული ყველა ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ქართული ენის ძეგლი V-IX საუკუნეებისა და, მათ შორის, უძველესი თარიღიანი ხელნაწერიც 864 წლისა, რომელიც საბა-წმინდის მონასტერშია გადაწერილი (იერუსალიმიდან 16-ოდე კილომეტრის დაშორებით, აღმოსავლეთით), აგზავნილია სინას მთაზე და ახლაც იქ არის დაცული. სხვათა შორის, ამ წიგნის ბოლოს მოიპოვება მინაწერი, რომლიდანაც ირკვევა, რომ ეს წიგნი მაკარი ლეთეთელს შეუწირავს სინას მთისათვის, სადაც ის-ის იყო ქართველები იწყებდნენ მოღვაწეობას. ეს მინაწერი 21 სტრიქონისაგან შედგება და იმ მზრივაც არის საყურადღებო, რომ დაწერილია არა მრგლოვანი ასოებით, როგორც მთელი ხელნაწერი, არამედ იმ ასოებით, რომელთაც შემდეგში ნუსხური დაერქვა. ამ ასოების ხაზები დახრილია მარჯვნიდან მარცხნივ. ამას გარდა ხაზების გადაკვეთის ადგილას კუთხეები კეთდება, რის გამოც ეს კურსივი შრიფტი შესახედავად კუთხოვანია.

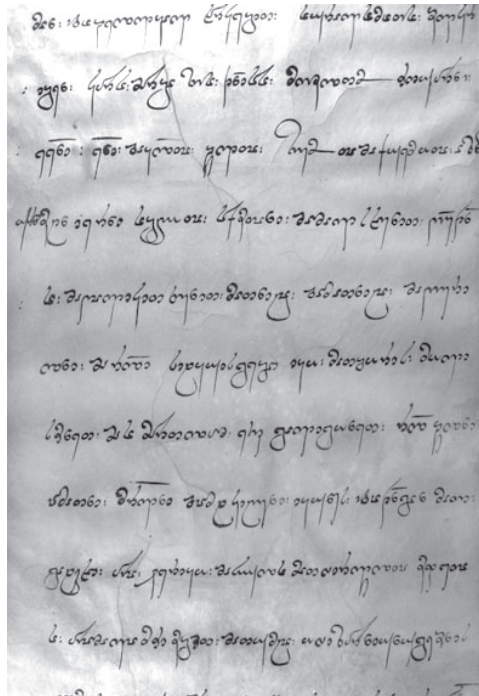
² გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან. 1960.

იგი მრგლოვნისაგან იმითაც განსხვავდება, რომ სიმაღლის მიხედვით ასოები ოთხ ჯგუფად იყოფა: ზოგი ასო შუაზე იწერება, ზოგი ზემოთ აღის, ზოგი ქვემოთ ჩამოდის, ზოგსაც მთელი სიმაღლე უჭირავს, როგორც ეს არის დღევანდელ ქართულ წერაში (სურ. 3). ეს ნუსხური შრიფტი ჩვეულებრივ სატექსტო შრიფტად იქცა და გაბტონდა X-XI საუკუნეებში. იმ დროიდან შემორჩენილი ხელნაწერების უმეტესობა ნუსხური ხელით არის ნაწერი. ამავე ხელნაწერებში მრგლოვანი იხმარებოდა სათაურებში და ინიციალებად. ამას გარდა, მრგლოვანი იყო თითქმის ერთადერთი ქართული შრიფტი, რომელიც წარწერებისთვის იყო გამოყენებული ამ საუკუნეებში და მომეტებულად შემდეგაც, მე-18 საუკუნემდისაც კი.

სურ. 3. სინური მრავალთავი 864 წლისა. მარცხენა სვეტი მრგლოვანი ხელით არის ნაწერი (ორი სტრიქონის გარდა), მარჯვენა — ნუსხურით (სამი სტრიქონის გარდა).

ნუსხურისაგან მეთერთმეტე საუკუნეში წარმოიშვა და შემდეგ თანდათან გადაკეთდა ახალი ქართული წერა, რომელიც იხმარებოდა ყოველგვარ საქმეში, ეკლესიის გარდა: სახელმწიფო აქტების შედგენისას, სიგელ-გუჯრების ბოძებისას, სასამართლოს დადგენილებათა გამოტანის დროს, საერო შინაარსის წიგნების დასაწერად, კერძო მიწერ-მოწერის დროს და სხვ.

სურ. 4. ბაგრატ IV-ის სიგელი (XI ს.), რომელიც შეიცავს სასამართლოს დადგენილებას მიჯნაძორელთა და ოპიზელთა სარჩელის გამო. ზოგიერთი სიტყვა შემოკლებულად არის დაწერილი და თავზე შემოკლების ნიშანი (ხაზი) უზის. აქ მათ ქარაგმებით აღენიშნავთ, ზოლო სრულ წაითხვას ფრჩხილებში ეუჩვენებთ. იკითხება: მან: და კელ-ვყავ ხარკებით; საურავსა მათსა შეეკრიბენ: კარსა: დარბაზისა ჩნისასა (ჩუენისასა) მდდელთ მოძღუარნი: ეენი (ერისთავთ ერისთავნი): ენი (ერისთავნი): და ყლთა (ყოველთა) კევთა ზემოთა და ქუემოთა აზნაურნი მეცნიერნი საბჭოთა: საქმეთანი: და დავსხენით წე (წინაშე) ჩნსა (ჩუენსა): და წავიკითხენით: მათნიცა: და მათნიცა დაწერილინი: და რლი (რომელი) სიტყუის გებაი იყო: მათ შორის: მოვისმინეთ: და სამართლად: ესე გავიგონეთ: რლ (რომელ) კელნი ამათნი მრენი (მრავალნი) და მტკიცენი: იყუნეს: და ჩნგან (ჩუენგან) მათი: გატეხანი: არა: ჯერ-იყო: და სულსა მათ პირველთა მეფეთასა: არა დავამძიმებდით: და თუმცა: ოპიზარნი უნუეკმინის.

ძველი წერა (მრგლოვანი და ნუსხური) დარჩა ეკლესიას და მის მსახურებს, კერძოდ ზუცებს, და დაერქვა ზუცური, ახალ ქართულ წერას კი დაერქვა მხედრული (სურ. 4) დავით აღმაშენებელს ძალიან უყვარდა მრგლოვანი და ნუსხური ხელით დაწერილი საეკლესიო წიგნების კითხვა, მაგრამ თვითონ უფრო მხედრულად წერდა და მხედრულადვე აწერდა ბოძებულ სიგლებს ხელს.

ქართული ანბანი

საუკუნე				საუკუნე			
V X XI XV				V X XI XV			
1	ა	ბ	გ	20	ს	ტ	ც
2	დ	ე	ვ	21	რ	ც	ც
3	ლ	ზ	თ	22	ე	ყ	ყ
4	ბ	წ	ძ	22	ო	ყ	ნ
5	ნ	ჩ	ც	23	ფ	ჟ	ნ
6	რ	კ	ხ	24	+	+	+
7	ს	ხ	შ	25	ი	ე	ე
8	ჩ	ც	ც	26	ყ	ყ	ყ
9	ძ	თ	ფ	27	მ	ე	ც
10	ც	ხ	ე	28	მ	ე	ც
11	ხ	ე	ე	29	ც	ე	ც
12	ბ	წ	ე	30	ფ	ჟ	ნ
13	ნ	ჩ	ე	31	ფ	ჟ	ნ
14	რ	კ	ე	32	ფ	ჟ	ნ
15	ს	ხ	ე	33	ფ	ჟ	ნ
16	ბ	წ	ე	34	ფ	ჟ	ნ
17	ნ	ჩ	ე	35	ფ	ჟ	ნ
18	რ	კ	ე	36	ფ	ჟ	ნ
19	ს	ხ	ე	37	ფ	ჟ	ნ

სურ. 5. ქართული ანბანი. წერის განვითარება საუკუნეთა მიხედვით
(გადმოხატა რ. შპერლინგმა).

XI საუკუნის მხედრული ჯერ კიდევ საკმაოდ ჰგავდა ნუსხურს, რომლისაგანაც იგი წარმოიშვა, მაგრამ შემდეგ და შემდეგ იგი თანდათან დაჰშორდა მას ასოთა მოხაზულობით, ასე რომ წარმოიქმნა თითქმის სრულიად ახალი სახე ქართული წერისა. ნუსხური ასოები დახრილი იყო და კუთხოვანი, მხედრულში ასოები გასწორდა, კუთხეები მოეშალა და ოთხ ხაზს შუა მოქცეული ნაწილების ნაცვლად რგოლები გაუკეთდა, ძირს დაშვებული ხაზები კი მოუკაუჭდა. ერთი თვისება მაინც გამოჰყვა ამ ახალ ქართულ წერას ნუსხურისაგან: ასოები სიმაღლის მიხედვით ოთხი ზომისაა: შუაზე საწერი (ა, ი, ო, თ), საზედაო (ბ, ზ, მ და სხვ.), საქვედაო (გ, ე, ვ, კ, ლ და სხვ.)

და მთელი სიმაღლის მქონე (ქ, წ, ჳ), (სურ. 5). ქართული შრიფტის ასეთი განვითარების გამო არსებითად ორნაირი წერა გვაქვს: ძველი და ახალი. ძველს ამჟამად აღარავინ მისდევს, გარდა თითო-ორი პირისა, რომელნიც ჩვენს წარსულს იკვლევენ (ისტორიკოსები და სხვ.). საზოგადოდ, იგი მივიწყებულია და, სადმე რომ შეგვხვდეს ძველი ქართული წიგნი ან ძველი ქართული წარწერა, ვერ მივხვდებით, რომ იგი ქართულია. ამას გარდა, რადგანაც ქართული ნუსხური თავისი დახრილობით და კუთხოვნობით რამდენადმე სომხურს მოგვაგონებს (თუმცა მასთან არაფრით საერთო არა აქვს ერთი კასოს გარდა), ამიტომ ძველი ქართული ასოებით, უფრო კი ნუსხური ხელით დაწერილი ქართული წიგნი ზოგს შეიძლება სომხური ეგონოს, როგორც ამას შემდეგ მაგალითები გვიჩვენებს.

1924 წ. შემოდგომაზე თბილისში გამოიარა ავსტრიიდან სომხეთს მიმავალმა ვენელმა მხითარისტმა ნ. აკინიანმა, რომელმაც, პროფ. ლ. მელქისეთ-ბეგის სიტყვით, სამიოდე წელი დაყო ერევანსა და ეჩმიადინში იქაური სომხური ხელნაწერების ასაწერად. თბილისში მან ინახულა პროფ. ი. ჯავახიშვილი, რომლისთვისაც უამბნია, რომ ევროპის წიგნთსაცავებში ზოგან ხელნაწერები მიჩვენეს და მითხრეს, რომ სომხურიაო, მაგრამ ნამდვილად ქართულები იყო.

ეს მე ი. ჯავახიშვილისაგან მაქვს გაგონილი. ახლა პირადი გამოცდილებიდანაც მოგახსენებთ.

ერთხელ ხელში მეჭირა ერთი ასეთი ხელნაწერი უნივერსიტეტის ერთ დარბაზში. შემოვიდა ერთი ფრიად ცნობილი პროფესორი და, რომ დამინახა ხელში ძველი ხელნაწერი, მკითხა: „აკაკი, შენ სომხურიც იციო?“ — სომხურიც ვიცი-მეთქი, ვუპასუხე, მაგრამ ეს ხელნაწერი ქართულია და არა სომხური-მეთქი.

1949 წ. მარტში საქ. მეცნიერებათა აკადემიამ სამეცნიერო ექსპედიცია მოაწყო ბულგარეთში, სადაც უნდა გვენახა როდოპის მთებში მდებარე პეტრიწონის ქართველთა მონასტერი (პლოვდივიდან, ანუ ფილიპოპოლიდან 30-ოდე კილომეტრის დაშორებით), რომელიც 1083 წელს დააარსა საბერძნეთის დასავლური ნაწილის დიდმა დომესტიკოსმა ტაოელმა ქართველმა გრიგოლ ბაკურიანისძემ (ექსპედიციის შედგენილობა: ნ. ბერძენიშვილი, ო. გიგინეიშვილი და ამ სტრიქონების დამწერი). იქ გამოირკვა, რომ ბულგარეთის დედაქალაქში, სოფიაში, სახალხო ბიბლიოთეკას მოეპოვება პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონის (წესდების) ქართული ტექსტის ერთი გადმონაწერი, რომელიც შესრულებულია ნუსხური

ხელით. აღნიშნული ბიბლიოთეკის დაბეჭდილ კატალოგში ამ ხელნაწერის შესახებ ნათქვამია: „ნაწერია სომხური ასოებით, შინაარსი კი უცნობიაო“. დიად, ასეა! ჩემი თვალთი მინახავს და წამიკითხავს. ამისი მოწმეც მყავს — ისტორიკოსი ნ. ბერძენიშვილი.

ეს ტიპიკონი გადმოწერილია ადრინდელი ხელნაწერიდან, რომელიც პეტრიწონის მონასტერში იყო დაცული წარსული საუკუნის 80-იან წლებამდე, როდესაც იგი იქედან მონასტრის წინამძღვარმა, ტომით ბერძენმა, გაიტაცა და გადასცა ბერძენთა საზოგადო მოღვაწის კორაის სახელობის ბიბლიოთეკას კუნძულ ხიოსზე. იქაური ბიბლიოთეკის კატალოგში ეს ქართული წიგნი სომხურად ყოფილა მიჩნეული და ერთი ბერძენი მეცნიერი იძულებული იყო, საგანგებო წერილი დაეხატა, რომ დაემტკიცებინა, რომ ხელნაწერი ქართულია და არა სომხური.

მიუხედავად ამისა, როდესაც ჩვენ დაგვჭირდა მისი ფოტოსურათები და ჩვენი მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალურმა ბიბლიოთეკამ 1957 წ. მისწერა ხიოსის ბიბლიოთეკას, გამოგვიგზავნეთ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის ფოტოსურათებიო, იქიდან პასუხად მოიწერეს: „ეს ხომ სომხურია და რად გინდათო?“ აქედან უპასუხეს: „გადმოგვიგზავნეთ მაინც და ჩვენ როგორმე შევძლებთ მაგ სომხურის გარჩევასო“. ამის შემდეგ, როგორც იქნა, მივიღეთ ფოტოსურათები.

სხვა მაგალითი: ჩეხოსლოვაკიის დედაქალაქ პრაჰაში რომ ჩადიოდა ჩვენებური ხალხი, ეროვნული მწერლობის მუდმივ გამოფენაზე უჩვენებდნენ ხელნაწერს, რომელიც იქ აღნიშნული ყოფილიყო, როგორც სომხური. მის მნახველ ქართველთაგან არავინ დაეჭვებულა მის სომხურობაში, მხოლოდ უდროოდ დაღუპულ მწერალს აკაკი ბელიაშვილს იქ ყოფნისას 1959 წლის შემოდგომაზე უცვნია, რომ ხელნაწერი ქართულია, და მაშინვე უცნობებია პროფესორ იარომირ იედლიჩკასთვის, რომელმაც ეს ძეგლი ამის შემდეგ შეისწავლა და დაბეჭდა კიდევ გამოკვლევა მის შესახებ ქართულად და გერმანულად (ქართულად „მნათობში“ 1961, ივნისი, გვ. 180). აკაკი ბელიაშვილი რომ არა, დღესაც არ გვეცოდინებოდა, რომ პრაჰაში მოიპოვება ქართული ხელნაწერი X საუკუნისა, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ზოგი ქართველი მოღვაწისათვის უჩვენებიათ და უთქვამთ, რომ სომხურიო.

ამას წინათ მივიღე წერილი მიუნხენიდან დოქტორ ი. ასფალგისაგან, რომელიც მ. თარხნიშვილს ეხმარებოდა კ. კეკელიძის

„ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ I ტომის გერმანულად გადათარგმნაში. ასფალგი უკანასკნელ ხანს ადგენს კატალოგს ქართული ხელნაწერებისა, რომლებიც გერმანიის სხვადასხვა ქალაქში მოიპოვება. იგი, სხვათა შორის, მწერდა: „მე კიდევ ლაიფციგის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკიდან მივიღე ხუთი ქართული ხელნაწერის ნაწყვეტები, რომლებიც კ. ტიმენდორფს წამოუღია აღმოსავლეთიდან (სინას მთიდან და იერუსალიმიდან). ხუთივე ქართულია (უმეტესად ნაწყვეტებია ლიტურგიკული წიგნებისა, როგორიცაა: თვენი, სვინაქსარი, აგრეთვე ბიბლიის ნაწყვეტებიც, ზოგი რამ ასომთავრულითაც კი), თუმცა კი ოთხი მათგანი K. Vollers-ის კატალოგში სომხურად არის აღნიშნული“.

ეს მაგალითები იმიტომ მოვიყვანე, რომ მკითხველმა ნათლად წარმოიდგინოს, თუ რა უცნაური მდგომარეობა შეგვექმნა იმის გამო, რომ ქართულს ქართულად ვეღარ ვცნობთ ვერც ჩვენ და ვერც სხვები. როგორც აბრეშუმის პარკიდან გამომძვრალი პეპელი არ ჰგავს იმ ჭიას, რომელმაც ეს პარკი გააკეთა, ისე ჩვენი დღევანდელი წერა არ ჰგავს იმ წერას, რომლისგანაც იგი წარმოიშვა. ქართულს ქართულად რომ ვერ ვცნობთ, ამის მიზეზია არა მარტო ქართული შრიფტის განვითარება და სხვაგვარი წერის შემუშავება, ვიდრე ძველად გვქონდა, არამედ უფრო მეტად ჩვენი მძიმე ისტორიული პირობები: მტრების განუწყვეტელი შემოსევისა, ჩვენი ქვეყნის მუდმივი რბევისა და გაჩანაგების გამო ქართველი ერი ვეღარ წარმოღვა ფეხზე და წელში ვერ გაიმართა იმდენად, რომ თავისი კულტურული მოთხოვნილებანი ნორმალურად დაეკმაყოფილებინა.

წერა-კითხვის მცოდნე სომეხ ბავშვს რომ უჩვენონ მეცხრე-მეათე საუკუნის სომხური წიგნი ან წარწერა, უთუოდ იცნობს, რომ სომხურია; წერა-კითხვის მცოდნე ქართველ ბავშვს კი არ შეუძლია ძველი ქართული წიგნი ან წარწერა იცნოს და თქვას, რომ ქართულიაო. არა თუ ბავშვს, არამედ უმაღლესი განათლების მქონესაც არ შეუძლია წაიკითხოს ძველი ქართული წიგნი. წაკითხვას ვინ ჩივის, ნეტავი გამოიცნობდეს მაინც, რომ ქართულია!

საინტერესო ამბავი მოხდა 1867 წელს. მცხეთის ქვემოთ, შვიდიოდე კილომეტრის დაშორებით, მტკვრის მარჯვენა მხარეს გზა უნდა გაეფართოვებინათ და კლდეს აფეთქებდნენ. ერთი აფეთქების დროს წარწერიანი ქვა გადმოვარდნილა და გზაზე დაცემულა. მუშებში ერივნენ ახალციხელი ბერძნები და, რომ დაუხედავთ, უცვნიათ, რომ წარწერა ბერძნულია და, მეტად გაკვირვებულან. წარწერა I

საუკუნისა და ეკუთენის რომის იმპერატორს ვესპასიანეს (69-79 წ. წ.) ერთი მიბრძანეთ, რომელი ქართველი მუშა შეძლებდა ეცნო, რომ შესწრებოდა, მაგ., იტალიელების გათხრებს 1953 წ. ბეთლემს ახლოს, სადაც აღმოჩნდა ქართული წარწერა, მრგლონით შესრულებული? — ვერავინ. ან კიდევ: რომ უჩვენო ქართველ მუშას შ. რუსთველის იერუსალიმური პორტრეტი და უთხრა: აბა წამიკითხე, რა აწერია თავზეო, შეძლებს კი წაკითხვას? ან ერთი კიდევ: საშუალო განათლების მქონე ქართველი კაცი პროვინციიდან (ვთქვათ, ყვარლიდან, ჩოხატაურიდან ან ჩხოროწყუდან) ან თუნდ თბილისელი, ქუთაისელი ან ბათუმელი მიიყვანო თბილისში, ვერის ბაზრის ახლოს მდებარე ლურჯი მონასტრის ეზოში და უჩვენო ტაძრის კარის თავზე მოთავსებული შოთა რუსთველის დროინდელი წარწერა და უთხრა: აბა გამოიცანი, რა ასოებიო, გამოიცნობს კი? არა მგონია და ჩვენი უბედურებაც სწორედ ეგ არის.

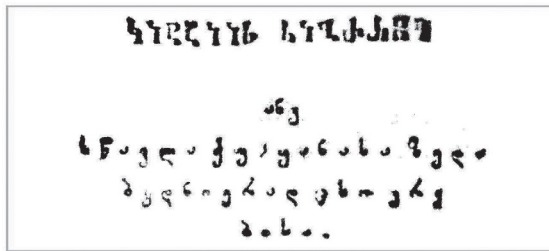
1959 წლის ივლისის პირველ რიცხვებში აწ განსვენებულმა პროფესორმა კ. კეკელიძემ მოხსენება წაკითხა ბოლნისის ტაძრის იმ წარწერის შესახებ, რომელიც ტაძრის აღმოსავლეთის მხარეს არის მოთავსებული, სარკმლის თავზე. მოხსენება მოეწყო თვით ტაძრის ეზოში, წარწერასთან. მომხსენებელმა გაარკვია ამ უძველესი (V ს.) წარწერის ორი უკანასკნელი ასოს მნიშვნელობა, რაც მანამდე გაურკვეველი იყო. მოხსენებას დაესწრნენ ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები და ინტელიგენცია. მოხსენებამ დიდი ინტერესი გამოიწვია მსმენელებში, მაგრამ ამოდენა ხალხში სამიოთხი კაცი თუ ერია, რომელთაც შეეძლოთ ამოეცნოთ ამ უძველესი ქართული ენით დაწერილი ტექსტის ქართული ასოები. ისე უკუდმართად წარიმართა ჩვენი ისტორია, რომ მრავლის მეტყველი წარწერა, რომელიც 1500 წლის წინათ არის ამოკვეთილი, უცხო აღმოჩნდა არა მარტო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, რომელიც დღეს უმთავრესად სომხები და თურქებია, არამედ ტაძრის ეზოში შეკრებილი ქართველებისთვისაც, რომელთა შორის ბევრი იყო ფრიად განათლებული პირი.

როცა საქართველომ ცოტაოდნად წამოიხედა მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს და მეთვრამეტის დასაწყისში და დაიწყო კულტურული აღორძინება, ვახტანგმა შემოიღო სტამბა და წიგნის ბეჭდვას მიჰყო ხელი ორივე ქართული შრიფტით, ძველით და ახლით: საეკლესიო წიგნების დიდი ნაწილი დაბეჭდა ძველით, „ვეფხისტყაოსანი“ და ზოგი სხვა ახლით. ძველი შრიფტით ნაბეჭდ ქართულ წიგნში,

საზოგადოდ, ყველგან გატარებულია მთავრული ასოების ხმარება, როგორც ამას გვიჩვენებს, მაგ., ქუთაისში 1803 წელს დაბეჭდილი ვნების კვირიაკის სახარება, სადაც, სხვათა შორის, მთავრული ასოები ნახმარია აგრეთვე საზოგადო სახელების თავშიც (სურ. 6). ეს მთავრული იყო მრგლოვანი, რომელსაც ამის გამო ასომთავრული ეწოდა. მაგრამ უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ზოგს მე-18 საუკუნის მხედრულად ნაწერსა და ნაბეჭდ წიგნშიც მთავრულ ასოებად შემოიღეს იგივე მრგლოვანი. ეს მოვლენა საზოგადოდ, იმასთან არის დაკავშირებული, რომ დაიწყო წარსულის შესწავლა და მის მონაპოვართა გამოყენება. ცნობილია, მაგ., რომ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონიც კი გადაწერეს ძველი (ხუცური) ასოებით. მაგრამ ეს გადაჭარბება იყო. მშვენიერი მხედრულის შეცვლა არ გვჭირდება, ძველისა გვჭირდება მხოლოდ მთავრული ასოები, რომელთაც კარგად იყენებდნენ ჩვენი წინაპრები ხელნაწერებსა და ნაბეჭდ წიგნებში. ასეთია, მაგალითად „კიკიაის სიბრძნე“ ანუ სწავლა ქუეყანასა ზედა ბედნიერად ცხოვრებისა“, რუსულიდან თარგმნილი გაიოზის მიერ და დაბეჭდილი მოსკოვს 1777 წელს (სურ. 7). ამ წიგნის ნაწილების სათაურები და თავები მრგლოვანი ასოებით არის ნაბეჭდი.

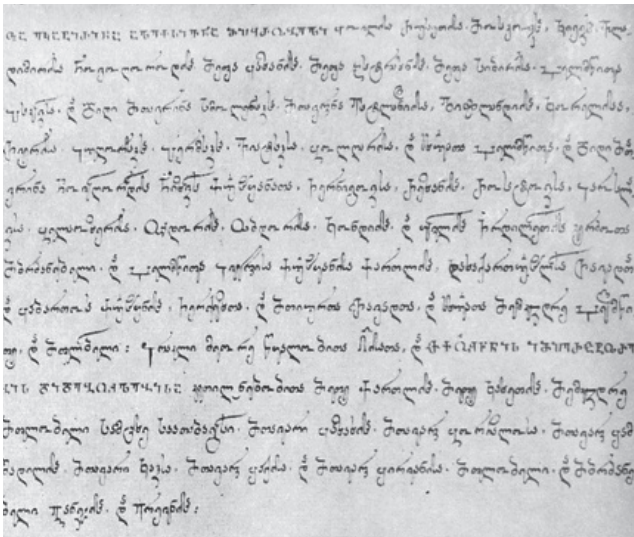

სურ. 6. ვნების კვირიაკის სახარება (ქუთაისი, 1803 წ.).

სურ. 7. კიტიის სიბრძნე (თავფურცელი).

ერეკლე მეფემ რომ პოლიტიკური ხელშეკრულება დადო რუსეთთან 1783 წ., მის ქართულ ტექსტში, რომელიც მხედრულად არის ნაწერი, მთავრულებად იხმარეს მრგლოვანი (სურ. 8)

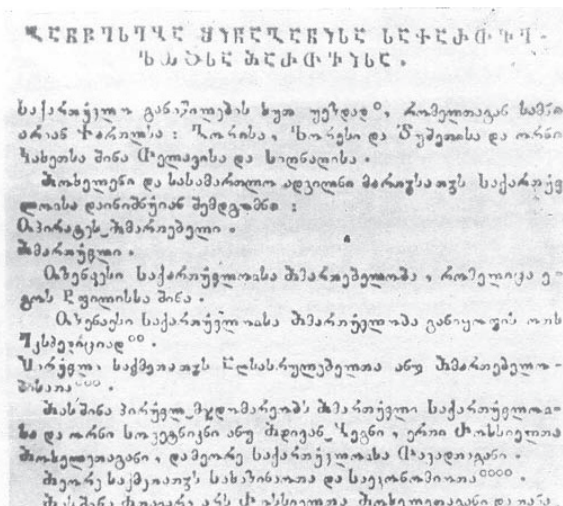

სურ. 8. 1783 წლის ხელშეკრულება საქართველოსა და რუსეთს შორის (დასაწყისი). სურ. 8b. 1783 წლის ხელშეკრულება საქართველოსა და რუსეთს შორის (ბოლო).

გაიოზმა რომ ქართული გრამატიკა გამოსცა კრემენჩუკში 1789 წელს, შიგ ახალ შრიფტთან ერთად ძველიც გაურია და, რასაკვირველია, მისი მთავრულებიც.

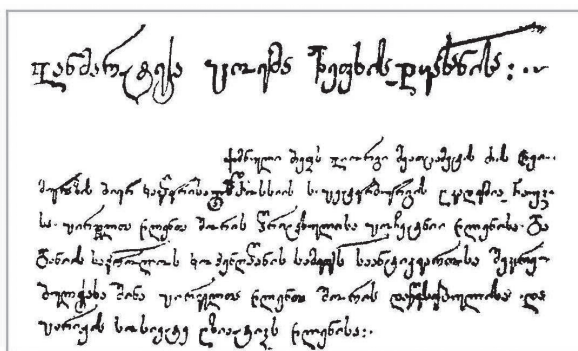
მრგლოვანი შრიფტის მთავრულად ხმარებას მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარშიც მისდევდნენ. მაგ., „განწესება შინაგანისა საქართველოდსა მართვისა“ (1801) იმგვარად არის დაბეჭდილი, რომ სათაური მთლად მრგლოვანით არის, ამას გარდა, წინადადების დასაწყისში და საკუთარ სახელებში იგივე შრიფტია ნახმარი. მაშასადამე,

მრგლოენის ხმარებას აქაც, როგორც 1783 წ. ტრაქტატში, ორთო-გრაფიული დანიშნულება აქვს (სურ. 9).

სურ. 9. განწესება შინაგანისა საქართველოდსა მართვისა (1801)

თეიმურაზ ბაგრატიონი მხურვალე მიმდევარი იყო მთავრულების ხმარებისა. მან ეს წესი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერ „განმარტება-შიც“ გაატარა თავიდან ბოლომდის³ და თავის ისტორიაშიც, რომელიც დაიბეჭდა 1848 წ.⁴ ეს ის შრიფტია, რომლის ნახაზები თვით თეიმურაზმა შეიმუშავა და პარიზში ბროსეს ჩამოასხმევინა (სურ. 10ა, 10ბ).

სურ. 10ა. თეიმურაზ ბაგრატიონი, განმარტება.

³ თეიმურაზ ბაგრატიონი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა. გაიოზ იმედაშვილის რედაქციით, გამოკვლევით და სამიხედლით, 1960, გვ. 033.

⁴ ვეფხისტყაოსნის ისტორია დაწვებითგან ივერისა, ე. ი. გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოდსა, ს. პეტერბურღს, 1848. სტამბასა შინა სამეცნიერო აკადემიისა.

ჰყოილ-მხასურისა მეფისა აბის ტავით აღმაშენებელისაგან არს აღშენებული ტრანკონტს პირისპირ ქალაქისა მის მალაღს მთასა ზედა მონასტერი დიდი ღაერა სხელსა ზედა უოვლად წმინდისა მკითხველ-ლის მიგვალეებისა და ხსელსქევს სუბელის მონასტერი. ამა მონასტერ-საგა შინა ჟაბოგულთა მონაზონნი უოფილან, აწ ბერძენთა უპურიან, დღე-ხად მოუშლელი არს მონასტერი იგი; ჰარადის მონასტერსა მს შინა გარ-და სხვათა მხასურთა მონასტრისათა სამოცდა ათნი მოკდელ-მონაზონნი არიან, და არიან მონასტერსა მს შინა მრავალნი ძველნი წიგნნი ჟაბოგულ-ნი. მამულნი და შემოსავალნი მონასტერსა მს ტავით მეფისა აღმაშენ-ებელისა მიერ აქვს შესინაზულნი.

8. თიდი იგი ღირსი-სხოვნისა ტავითან ჟაგრატოვნა მეფეა მამარ ახული მეფისა ღიორგი მესამის ძისა მეფისა ტამიკრა პირე-ლისა ბისა დიდისა მეფისა ტავით მესამისა აღმაშენებელისა, მშრობელი უოვლისა საქართველოსა, რომელ არს ღიორგია: კრა ღმრსათა და ჟაბოგულთა და სხვათა.

ღილო ცხოვრებასა შინა მამარისა წარიღარს ესრეთ.

სურ. 10ბ. თეიმურაზ ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორია (1848).

მე-19 საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების შემდეგ ძველი მთავრ-ულების ხმარება არსებითად შეწყდა, მაგრამ იყო მაინც თითო-ორო-ლა ცდა ტრადიციის განგრძობისა. ერთ ასეთ ცდად შეგვიძლია დავასახელოთ „ცისკრის“ 1861 წლის თებერვლის ნომერი, სადაც ჟუ-რნალის თავფურცელზე სამი სიტყვის პირველ ასოდ მრგლოვანია გა-მოყენებული: ცისკარი, წოდება თხზულებათა და ტფილისის (სურ. 11).

ცისკარი

1861

ფებერვალი

წმლიწიდი მესოფი

როდება თხზულებათა:

- I. — მომღერა გარეჯი მონასტრისა
შესა, თქული კარელი კ.ს.
ტოზის მთელის ქუჩის ქუჩა დიკ. გიორგი გი-
სპ. რეკლოვისაგან.
- II. — სოლომონ ასაკს შედარე-
ზლო. (აბიასი) დიკ. ანდრეასი.
- III. — დიქები სსა და სსა 'სსა'
სლომონ ურცლო მოლოცების
- IV. — სსა და სსა მსა მსა მსა ივ. გარეჯი ღიორისა
- V. — სსა და სსა მსა (მსა მსა მსა)

რეგლარის.

გარეჯილის ტოზი: ა.ი.შ.

სურ. 11.

სამოციან წლებში მთავრულების ხმარების საკითხში დიდი გარდატეხა მოხდა. 1866 წ. დაარსდა გაზეთი „დროება“, რომლის რედაქტორი იყო გ. წერეთელი, გამომცემელი კი — ს. მელიქიშვილი. „დროების“ რედაქციამ გაბედული ნაბიჯი გადადგა: საჭიროდ მიიჩნია, მთავრულების ხმარება გაეტარებინა სისტემებრ თავისი გაზეთის ფურცლებზე: მთავრული ასოებით უნდა დაბეჭდილიყო სათაურები და ახალ წინადადებათა და საკუთარი სახელების დასაწყისი ასოები, ე. ი. ქართულ ნაბეჭდ ტექსტში უნდა გატარებულიყო იგივე წესი, რაც დიდი ხანია გამტკიცებული იყო ევროპის ენებში: რუსულში, ფრანგულში, ინგლისურში, იტალიურში, ბერძნულში და სხვ.⁵ (სურ. 12ა.).

ს ა ბ გ დ ე ვ ზ ა ბ გ დ ე ვ ზ ა ბ გ დ ე ვ ზ ა ბ გ დ ე ვ ზ ა ბ გ დ ე ვ ზ

სურ. 12ა.

იდეა, რომელიც გ. წერეთელს და მის თანამოაზრეებს ამოქმედებდა, უთუოდ პროგრესული იყო, მაგრამ ამ იდეის პრაქტიკული განხორციელება არ გამოდგა ნაყოფიერი. საქმე ის გახლავს, რომ იმის ნაცვლად, რომ აეღოთ ლამაზი ხელით შესრულებული ძველი ხელნაწერებისა და წარწერების საუკეთესო ნიმუშები და მათი მიხედვით დაეხატვინებინათ ასოები და შემდეგ ამ ნახატების მიხედვით დაემზადებინათ ნამდვილი ქართული მთავრული ასოები, გვერდი აუქციეს ქართული შრიფტის განვითარების ისტორიულ გზას, აიღეს მხედრული ბეჭდური შრიფტი და მისგან გააკეთეს მთავრულები. მხედრულში, როგორც ზემოთ ვთქვე, ისტორიულად ოთხი ზომის ასოები შემუშავდა: საზედაო, საქვედაო, შუაზე მოსათავსებელი და მთელი სიმაღლისა; მაგ., ამ სიტყვებში *ქართული წერის საქმე*, სამი საზედაო ასოა ნახმარი (მ, რ, ს), სამი საქვედაო (ე, ლ, უ), სამი შუაზე მოსათავსებული (ა, თ, ი), ორი კი მთელი სიმაღლისა (ქ, წ). ახალი მთავრულების გაკეთებისას ყველა ასო ერთ სიმაღლეზე დააყენეს. ამიტომ შუაზე საწერი ასოები გაიწელა და დაგრძელდა, მთელი სიმაღლის მქონე ასოები დაიბრუნა, საზედაოებს საქვედაოები ამოუდგა გვერდით, ერთი სიტყვით, ისტორიული პრინციპი დაირღვა და მშვენიერი ქართული მხედრული ასოები დამახინჯდა და დაუშნოვდა. ამის მაგალითია იგივე სიტყვები, ქართული წერის

⁵ გერმანელები საზოგადო სახელებსაც მთავრულით იწევენ, რომლის ნიმუში ქართულიდანაც ვნახეთ ზემოთ (სურ. 6), მაგრამ გ. წერეთელი ამ შემთხვევაში მათ შეხედულებას არ იზიარებდა.

საქმე, სადაც ყველა ასო ერთი სიმაღლისაა. ამიტომ გასაკვირველი როდია, რომ ამნაირი ასოებით დაწერილი სიტყვები ძნელი საკითხავია. რომ ნათელი იყოს, თუ როგორ გამოიყურება ქართული ნაბეჭდი ტექსტი „დროების“ რეფორმის მიხედვით, მოვიყვანოთ ერთი ნიმუში (სურ. 12ბ).

ძახეთს და აქედამ ის იწოდება ძახეთათ. მთელი მხარე იმან დაჰყო რამდენსამე საერისთავოთ; ორი დააწესა ალაზნის გაღმა, რომელსაც ეწოდა ბაღმა-მხარი. წუქეთში იყო დიდი გუმბათიანი ეკლესია და აქ იჯდა ეპისკოპოზი, მწევრის მლისენისა, წუხეთისა და შაქიხისა. ძველის გუჯარიდამ სჩანს, რომ ეკლესიას ამ ადგილში ჰქონია ყმა და მამული, ესე იგი ლაგოდენში, ბანუბში, ბაზარში, პუნელიანში, წინ-უბანში და ბანგათში (1). XV საუკუნეში, როგორც ვიცით, ალექსანდრე მეფემ საქართველო დაუყო თავის სამს შვილს; ჰერეთი ძახეთით არგუნა უმცროსს, ლავითს. იმავე საუკუნის გასულს ლავითის შვილმა ბიორგომ საერისთავოები ძახეთში გააუქმა და იმით ნაცელათ დააწესა სამოურავოები; ბაღმა-მხარში დასვა სამი მოურავი—მლისენში, წუხეთში და შიურში. ამ დროებში ლეკები, როგორც სჩანს, იშვიათათ აწუხებდნენ ძახეთს და თვით ბაღმა-მხარს; იმით ხარკათ თურმე ედოთ ყინულის ზიდვა ძაგასიის მთიდან. (2)

სურ. 12ბ. „დროება“. 1866 წ. 22 დეკემბრისა (ნაწევები მეთაურიდან).

აქედან ვხედავთ, რომ „დროების“ რეფორმას მთავრულების შემოღებით გარკვეული ორთოგრაფიული მიზნები ჰქონდა დასახული.

არ შეიძლებოდა, ამ რეფორმას თავის დროს ჩოჩქოლი არ გამოეწვია, რადგანაც მკითხველთა ფართო წრეები გულგრილად ვერ შეხვდებოდნენ ქართული ასოების დამახინჯებას. ამიტომ „დროების“ რედაქცია იძულებული გამხდარა, ხმა ამოეღო და პასუხი გაეცა. პასუხიდან ჩანს, თუ რას უსაყვედურებდნენ „დროებას“. „დროებას“ ზრახავდნენ, რომ ახალი ასოებით რათ იბეჭდებო. ჩვენებურს სტამბაში რომ ასომთავრული არა ყოფილა, „დროებამ“ საიდან შემოგვაჩნაო. საზოგადოება სწყრებოდა ასომთავრულის შემოღებაზე, — ეს რა ასოებია, ინი ინს არა ჰგავს და ენი ენს. ამ გვარათ წერა, თქვენი ჭირიმეთ, ვის გაუგონია: ენსა და ვინს რომ

მაღლა სმენო, სხვა ასოებს კი დაბლა. ზოგი აწეულია, ზოგი დაწეულია, თითქო ასოები ყირამალაზედ გადასვლას აპირებენო. ამისთანა სჯაში ბევრჯერ იყვნენ ხოლმე გართულნი ჩვენი მოხუცებულები. მაგრამ „ღროება“ ამისთანაებს ყურს არ უგდებდა. იმან კარგად იცოდა, რომ ყოველი ახალი საქმე და ნივთი კაცს თვალში ეჩხირება, არ მოსწონს იმისთვის, რომ თვალი შეუჩვეველი აქვს: იმისი წინააღმდეგია, რადგანაც ჯერეთ იმისგან სარგებლობას ვერ ჰხედავს. ამასთანავე „ღროება“ კარგად ხედავს ასომთავრულის სარგებლობას. იმან იცოდა, რომ უასომთავრულოთ კაცი საკუთარ სახელს ძნელად გამოიცნობს ხოლმე, ასე რომ კითხვაში ხშირად შეუნიშნავად რჩებიან უცხო ქვეყნების და კაცების სახელები. ამას გარდა, ყოველი აზრი კითხვაში უფრო მკაფიოდ ანუ ნათლად იხედება, რადგანაც ის ყოველთვის ასომთავრულით იწყება ხოლმე. ასომთავრულის შემოღებით აგრეთვე თვითონ ქართული სტამბაც⁶ მრავალგვარდება და მშვენიერდება. „ღროება“ კარგათ გრძნობდა, რომ, როდესაც მკითხველებს ასომთავრულზედ თვალი გაუტყდებათ, მაშინ ისინი ღირსებათ ჩათვლიან იმ ნაკლულეეანებას, რომელსაც პირველათ ხედავდნენ. ამ აზრის იყო „ღროება“ და, ვგონებ, არც მოტყუებულა“ („ღროება“, 1867, №1).

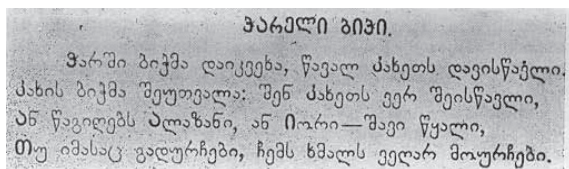
ამ კამათს რომ 95 წლის შემდეგ ვეცნობით და მსჯელობის საგნად ვიხდით, უნდა ვთქვათ, რომ ერთი მხარეც მართალი იყო და მეორეც: „მოხუცებულები“ იმ მხრივ, რომ „ახალგაზრდებმა“ ასოების პროპორცია დაარღვიეს, „ახალგაზრდები“ კი იმ მხრივ, რომ მთავრულების შემოღებას, საზოგადოდ, დიდი უპირატესობა ჰქონდა და აქვს. იდეა „ახალგაზრდებისა“ სწორი იყო, მისი პრაქტიკული განხორციელება კი — მცდარი, როგორც ეს შემდგომმა ამბებმა ცხადყო.

„ღროება“ ყოველ ნომერში ატარებდა ახალ ორთოგრაფიას მხედრული „მთავრულის“ გამოყენებით ცალკეული წერილების სათაურებში და საკუთარი სახელების თუ წინადადებათა პირველ ასოებად. მიუხედავად გახეთის რედაქტორების ცვლისა (გ. წერეთელი 1866-69, ს. მესხი 69-73, კ. ლორთქიფანიძე 73-74, ს. მესხი 74-80, ი. ჭავჭავაძე და ს. მესხი 80-81, ისევ ს. მესხი 82-83, ი. მაჩაბელი 83-85), ამ ორთოგრაფიულმა მიმდინარეობამ გასტანა „ღროების“ არსებობის მთელ მანძილზე, ცხრამეტი წლის განმავლობაში (1866-86).

ცალკეულ პირთაგან, რომლებიც ღროების“ ორთოგრაფიას იზი-

⁶ ავტორს უნდოდა ვთქვა: ქართული სტამბის შრიფტიც.

არებდნენ, შეგიძლია დავასახელოთ ი. გოგებაშვილი, რომელიც თავის სახელმძღვანელოებში მხედრულ მთავრულებს ხმარობდა სისტემებზე, როგორც ამას გვიჩვენებს მისი „ბუნების კარი“ 1876 წ. გამოცემიდან ამოღებული ერთი პატარა ლექსი (სურ. 13).

სურ. 13. ი. გოგებაშვილის „ბუნების კარი“ (1876).

საინტერესოა, შესწავლილ იქნეს სპეციალურად და გამოირკვეს დეტალურად, თუ ვინ, როდის და რა შემთხვევაში განაგრძობდა კიდევ „დროების“ შემოღებული წესების დაცვას. თვით გ. წერეთელი მთავრულებს ხმარობდა 1876 წ. ცალკე წიგნაკად გამოცემულს „არანკა“-ში, მაგრამ მერმინდელს ბელეტრისტულსა და პუბლიცისტურ ნაწერებში ხელი აიღო მთავრულის ხმარებაზე (მაგ., „რუხი მგელი“, 1892, „ქართულთა და სომეხთა ურთიერთობა“; კვალი 1893, №15). მაგრამ კარგად ცნობილია, რომ მთავრულების ხმარების წესებს თავგამოდებით იცავდა ქუთაისში სილოვან ხუნდაძე, რომელიც თავის ნაწერებში (გრამატიკებსა და ლექსებში) მთავრულებს ხმარობდა სისტემებზე და, გ. ახვლედიანის სიტყვით, მასვე მოითხოვდა თავისი მოწაფეებისგანაც და შეცდომად უთვლიდა, თუ ვინმე ამ წესებს დაარღვევდა.

გ. წერეთლის დაწყებულსა და გოგებაშვილი-ხუნდაძის მოძახილს არავინ მისცა ბანი და მხედრულმა მთავრულმა დაკარგა თავისი პირვანდელი დანიშნულება. იგი დარჩა ხმარებაში, მაგრამ გამოეცალა ორთოგრაფიული მიზნები, მისი ხმარება განისაზღვრა მართოდენ თვალსაჩინოებით: მას იყენებენ მხოლოდ წიგნისა და წერილების სათაურებში და ზოგიერთ სხვა შემთხვევაში, ვთქვათ, როცა შორიდან უნდა დაჩნდეს ნაწერი, მაგ., აფიშებში, ფირნიშებში და სხვ.

ამგვარად, „დროების“ ინიციატივამ, რომელსაც მიზნად ჰქონდა ევროპული ენების მსგავსად, კერძოდ რუსულისა, მთავრულების შემოღება ქართულშიც, თავის მიზანს ვერ მიაღწია. მან საბოლოოდ გაახმო მე-18 ს-ში გაღვივებული და მე-19-ის პირველ ნახევარში რამდენადმე ამოჯეჯლებული ორთოგრაფიული მიმდინარეობა, რომელიც მთავრულებად მრგლოვანს მიიჩნევდა. მიუხედავად ამისა, მაინც იყო ცდა მრგლოვნის განედლებისა და გამოცოცხლებისა:

დიმიტრი ყიფიანმა რომ 1882 წელს თავისი „ქართული ღრამატიკა“ დაბეჭდა პეტერბურგში რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სტამ-

მოწოდება ჰელმწიფე
შაჰი იესესევე!

მეგობარი ჰელმწიფე რომ ჰელმწიფე და ჰელმწიფე სხვების, სიყვარული გავიძნელდა, რომ ჰელმწიფის სწავლებას ვეღარ ვახერხებდით; — მეტი ღონე ჰელმწიფე, ჩემი შეილებსათვის მეტი უნდა შემეძინა ჰელმწიფე, როგორც მომეწოდებოდა და, აი, სტამბაში გვსაყენი გილვე დასაბეჭდავად.

შეიძლება ოქტომბრის დამდეგს რომ ჰელმწიფე სხვების ბანდობით, მაშინ გიხსოვო და თქვენც დამოუკიდებელი ნება, რომ პირველად თქვენი პატივისცემით სხვების სწავლებას ვახერხებო და თქვენც შეგობრობას ვუძღვნა ეს წიგნი, ეგება თქვენს მგობრობით და თქვენი მაგალითით სხვებშიც ქართული ენის სიყვარულით, მითხრათ ან შემოამოთალო, რასაც ეს სიყვარული ჩემთვის სათქმელად გავგონებო: გნას ერთგულებას გაუწევო მაგიით და მე დიდად დამაყვარებო.

თქვენი აღმსარებლების
გულითადი პატივისცემული
დამიკრა ყიფიანა.

სოფ. ქვიშეთი,
12 აპრილი 1881.

ბაში, მან შიგ მთავრულებად ყველგან მრგლოვანი იხმარა (სურ. 14).
სურ. 14. დ. ყიფიანის „ქართული ღრამატიკა“ (1882).

მე-19 ს-ის დასაწყისში (1802 წ.) იალღუზიძე საჭიროდ მიიჩნევდა ოსურად ნათარგმნ სახარებაში, რომელიც თავიდან ბოლომდის ქართული ასოებით იყო ნაწერი, ცალკეული თავები მრგლოვანი ასოებით გამოყვანა და მრგლოვანივე ეხმარა საკუთარი სახელებისა და წინადადებათა თავში. 65 წლის შემდეგ თითქმის ფიქრადაც აღარავის მოსდიოდა, რომ ძველი ქართული შრიფტი არა თუ ოსურში (საეკლესიო წიგნების გარდა), არამედ ქართულ წიგნში ან ჟურნალ-გაზეთში გამოყენებინა. სათვალავში არ არის ჩასაგდები, რა თქმა უნდა, ძველი შრიფტის ხმარება სპეციალური მიზნით გამოცემულ წიგნებში, როგორიცაა, ვთქვათ, დ. ჩუბინაშვილის ქრესტომათია (1846 წ.), სადაც „ივდიტის“ წიგნი მთლად ძველი შრიფტით არის დაბეჭდილი (გვ. 343-377), ან ი. ყიფიანის ძველი ქართული ქრესტომათია (პეტერბურგი, 1918), რომლის ძველი შრიფტით დაბეჭდილი ტექსტები მთლიანად გადაბეჭდეს ნ. მარმა და მ. ბრიერმა ქართული ენის სახელმძღვანელოში (La langue géorgienne, პარიზი, 1931). მხედველო-

ბაში არაა მისაღები არც „სახის მეტყველი“, რომელიც მთლიანად მრგლოვანი შრიფტით დაბეჭდა ნ. მარმა (1904), ან კიდევ მარისავე გამოცემა სპევსიპეს, ელასიპეს და მელასიპეს ცხოვრების ტექსტისა, რომელიც დაბეჭდილია ნუსხური შრიფტით (1907), არც ვ. ბენეშევიჩის გამოცემული ორი თავი სახარებისა: მათესი (პეტერბ. 1909) და მარკოზისა (იქვე, 1911), რომლებიც მრგლოვანი შრიფტით არის დაბეჭდილი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში, კ. კეკელიძის იერუსალიმის განწესება-განჩინების ტექსტი (ნუსხურად, თბილისი, 1912), მისივე „არქიერატიკონი“ (თბ., 1912), რომელიც დაბეჭდილია იმ ხანებში ახლად ჩამოსხმული შრიფტით, არც ა. შანიძის „ძველი ქართული ქრესტომათია“ (1935), რომლის შრიფტი დ. შვეარდნაძის ნახატების მიხედვით არის დამზადებული, და ი. იმნაიშვილის „ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია“ (1949, 1953), სადაც ერთ ნაწილში იგივე შრიფტია ნახმარი.

იგივე ითქმის წარწერების შესახებ, რომელთა გამოცემის დროს ძველ შრიფტსაც იყენებდნენ ხოლმე (მ. ბროსე, ნ. მარი, ე. თაყაიშვილი, გ. ჩუბინაშვილი და სხვები).

ძველი შრიფტი კანტი-კუნტად სხვა გამოცემებშიც გვხვდება: საბინინის „სამოთხეში“ (გვ. 1-28), თ. ჟორდანიას „ქრონიკებში“ (I, გვ. 12-26, 31-32, 39, 48, 49, 61, 62, 66, 69, 70, 73, 75, 190-192, II, გვ. 53-54, 62-66) და სხვაგან. ერთ ასეთად შეგვიძლია დავასახელოთ „ფსალმუნი“, რომელიც გამოიცა 1960 წ. აქ ძალიან გამოგადგა ძველი შრიფტი: საჭირო იყო ფსალმუნთა მუხლების ორმაგი ნუმერაცია: ძველი და ახალი. ძველი დამუხლვა არ ემთხვევა ახალს. ამიტომ ახალი სათვალავი არაბული ციფრებით აღინიშნა, ძველი კი — ქართული ასოებით; მაგრამ, რომ ნათელი ყოფილიყო, თუ სად იწყება მუხლი ძველი დაყოფის მიხედვით, იქ მრგლოვანი ასოები დავსხით. ასე გამოვედით გაჭირვებიდან.

ჩვენ რომ თანდათან ვმორღებოდით ძველ ისტორიულ ამბებს მე-19 ს-ში და მის მეორე ნახევარში სულ მთლადაც მოვსწყდით წარსულს, ეს გასაკვირველი არ არის. ქართული სკოლა აღარ არსებობდა, თვითმპყრობელობის მოხელეებს ქართული კულტურისათვის არ ეცალათ, ან, უკეთ რომ ეთქვათ, მტრულად ეპყრობოდნენ მას. მესტამბეებს კი არც ცოდნა ჰქონდათ, არც შეგნება, არც საკმარა შეძლება, რომ სტამბის საქმე მაღალ დონეზე დაეყენებინათ, შეექმნათ ახალ-ახალი შრიფტები დიდი ისტორიული ბედის მქონე ქართული წერის საუკეთესო ნიმუშების მიხედვით. გრიგოლ ტატიშვილიც კი თავისი

ბრწყინვალე ნიჭით ვერ გასცდა მხედრულ ასოებს.

მკითხველმა უთუოდ იცის (და თუ არ იცის, გრძნობს მაინც), რომ მთავრული ასოების გარევა შრიფტში მარტო გონებისთვის კი არ არის საჭირო, არამედ ესთეტიკური გრძნობის დასაკმაყოფილებლადაც; მის ხმარებას მარტო ორთოგრაფიული მიზნები კი არ აქვს საფუძვლად (რომ, ვთქვათ, გაირჩეს საკუთარი სახელი საზოგადოებას), არამედ მთელი ნაწერი ან ნაბეჭდი ტექსტი სასიამოვნო შესახედავი იყოს და წასაკითხავად მიმზიდველი.

მე-19 საუკუნემ გააერთიანა პოლიტიკურად დაქსაქსული ქართული ტომები, მაგრამ უკან დახია კულტურულად და, რაც მთავარია, წაართვა ხალისი თავისი სიმდიდრის მოვლისა და გამოყენებისა. ამიტომ ყველაზე მდიდარი ხელნაწერი შრიფტების მქონე ხალხი ყველაზე ღარიბი აღმოეჩნდით ბეჭდვისას და ისეთსავე ვითარებაში ჩავცვივდით, როგორშიაც არიან არაბები, სპარსელები და ყველანი, რომელნიც არაბულ წერას იყენებენ. არაბულს კი მთავრული ასოები არა აქვს და სათაურში ჩვეულებრივ უფრო დიდი ზომის ასოებს ხმარობენ, ვიდრე ტექსტში. ასეთივე ვითარებაა ებრაულსა და ასურულშიც.⁷ არც მათ აქვთ მთავრული ასოები. ქართული წერა კი ძირითადად განსხვავდება არაბულ-ებრაულ-ასურულისაგან: ჩვენ მარცხნიდან მარჯვნივ ვწერთ, აღნიშნული სემიტური შრიფტების მიმდევარნი კი — მარჯვნიდან მარცხნივ („უკუღმა“). სტრიქონთა მიმართულებით ჩვენცა და სომხებიც ბერძნებთან, რუსებთან და სხვა ევროპელებთან ვართ, რომლებიც ლათინურ შრიფტს ხმარობენ, მთავრული ასოების უქონლობის გამო კი სამხრეთის ერებთან ვართ: არაბებთან, სპარსელებთან, ებრაელებთან, ასურებთან.

სომხებმა თუ მთავრული ასოების ხმარება შემოიღეს, ამისი მიზეზი მარტო ის კი არ არის, რომ მათი შრიფტი არ განვითარებულა ისე, რომ სხვა სახე მიეღო, როგორც ეს მოხდა ქართულში, არამედ ისიც, რომ ისინი გაფანტულნი არიან და მრავლად მოიპოვებიან სხვადასხვა ქვეყანაში და საშუალება აქვთ, თვალ-ყური ადევნონ სხვა ერების წერისა და ბეჭდვის საქმეს და მათი გამოცდილება გამოიყენონ.

ქართველმა ერმა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ვერ ისარგებლა ვერც თავისი ისტორიით და ვერც სხვა ერების გამოცდილებით, რომ ნამდვილი მთავრული ასოები გამოეყენებინა, რომლებიც მას ჰქონდა და აქვს, გვერდი აუქცია ისტორიული განვითარების გზას

⁷ ასურების ჩამომავლებია დღევანდელი აისორები.

და დაიწყო ახალი სახის მთავრული ასოების ძიება. როგორც ვთქვით, ამას შედეგად მოჰყვა ლამაზი მხედრული ასოების პროპორციების დარღვევა და მათი დამახინჯება ახალი სახის მთავრულში. ეს ახალი ვითომცდა მთავრული ასოები მარტო ბეჭდვის დროს იხმარება, ხელით რომ ვწერთ, არავინ მათ არ ხმარობს. მაშასადამე, ისინი მარტო ნაბეჭდ ტექსტში შეიძლება შეგვხვდეს, ისიც მხოლოდ სათაურებში. ეს კიდევ არაფერი. როდესაც გვჭირდება შემოკლებანი, მათ ვერ ვიყენებთ და ვარჩევთ სიტყვის სრულად დაწერას („გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია“ და არა ბმო და სხვ.), რასაც ყურადღებას აქცევდა პროფ. პ. გუგუშვილი; მათ ვერ ვიყენებთ საკუთარ (პირთა და გეოგრაფიულ) სახელებში, წინადადების დაწყებისას და სხვა შემთხვევებში, მიუხედავად იმისა, რომ სასვენი ნიშნების საკითხში იმავე წესს მივსდევთ, რასაც რუსულში. მაშ, რაღა მთავრულია ასეთი მთავრული?

გამიგონია: ვიღაცას ღვიძლი დედა დაჰვიწყებოდა და დედინაცვალს ფიცულობდაო. ასეა ჩვენი საქმეც: ნამდვილი და ლამაზი მთავრული ასოები გვაქვს, შემუშავებული და ხმარებული საუკუნეთა მანძილზე, მაგრამ ისინი დავივიწყეთ და მათ ნაცვლად უშნო და ტლანქ ასოებს ვიყენებთ, ისიც მხოლოდ გარკვეული შემთხვევებისათვის. ნამდვილ მთავრულ ასოებს კი ვერ ვიყენებთ, რადგანაც გამოყენებას ცოდნა უნდა, ცოდნა კი არა გვაქვს.

უცნაური და საგალალო მდგომარეობა შეგვექმნა ქართულ საშუალო სკოლაში, რუსულის გარდა, ერთ-ერთ უცხო ენას სწავლობენ: ფრანგულს, გერმანულს ან ინგლისურს. ეს ნიშნავს, რომ ჩვენი მოწაფეები სწავლობენ 26 ლათინურ ასოს, რომელთაც რამდენიმე განსხვავებული მთავრული მოეპოვება, არანაკლებ ცამეტი (მაშასადამე, ნახევარი): Aa, Bb, Dd, Ee, Ff, Gg, Ll, Mm, Nn, Qq, Rr, Tt. ეს არის ნაბეჭდურ ანბანში. ხელნაწერში კი განსხვავებული ასოები გაცილებით მეტია. მაგრამ დავანებოთ თავი ხელნაწერებს და მარტო ბეჭდური ვიანგარიშოთ. 26 და 13 არის 39. მაშასადამე, რომელიმე ევროპული ენის ტექსტის დასაძლევად ქართველ ბავშვს პირველ რიგში 39 ნიშნის დასწავლა სჭირდება. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი, დაუმატეთ ამას, რომ ზოგი ბგერის გადმოსაცემად ჯგუფების მნიშვნელობა უნდა ისწავლოს (მაგ., გერმანულში ch ხ, sch შ, sp შპ, st შტ, ფრანგულში ch შ, ou უ, au ო და სხვ., ინგლისურში sh შ, ch ჩ, oo უ და სხვ., ან იძულებულია, ასოს სხვადასხვა ბგერითი მნიშვნელობა გამოარკვიოს მდებარეობის მიხედვით. მაგალითისთვის მივმართავთ

ფრანგულს, სადაც გ ასო ზოგჯერ გ არის, ზოგჯერ ჟ, იმი მიხედვით, თუ რა მოსდევს: გა გა, მაგრამ გი ჟი; ასევეა ც ასოც, ხან კ-დ გამოითქმის, ხან ს-დ: ca კა, მაგრამ ci სი და სხვ.). ახლა ეს ასო ვნახოთ: u. მისი გამოთქმა ჩვეულებრივ დაეწროვებული უ არის, ი-საკენ გადახრილი: une. მაგრამ სხვაა მისი გამოთქმა un-ში, ხოლო eu-სა და au-ში მას საკუთარი ბგერა არცა აქვს და წინამჟღელ ასოსთან ერთად სულ სხვა ბგერებს გადმოგვცემს. ეხლა ესეც გავსინჯოთ: i ჩვეულებრივ იგი ი არის, მაგრამ სულ სხვა ბგერას გადმოგვცემს იგი in-ში და არაფერი საერთო აქვს ი-სთან oi ჯგუფში. დაუმატეთ ამას სხვა სახის სიძნელეებიც, რომლებიც ფრანგულ ორთოგრაფიას ახლავს. მაგ., ზოგი ნიშანი იწერება, მაგრამ არ გამოითქმის, ვთქვათ, il parl(e) „ლაპარაკობს“, il(s) parl(ent) „ლაპარაკობენ“, და თქვენ დარწმუნდებით, თუ რა მძიმე ტვირთი აწევს ბავშვს თავზე.

ინგლისურში კიდევ მეტია წერა-კითხვის სიძნელეები, რადგანაც წერა და გამოთქმა ძალიან დაშორებულია ერთმანეთისაგან. მაგრამ, სიტყვა რომ არ გაგვიგრძელდეს, ინგლისურზე აღარას ვიტყვი.

თითქო ადვილია გერმანული წერა-კითხვაო, მაგრამ ნამდვილად იქაც დიდი სიძნელეების დაძლევა სჭირდება ქართველ ბავშვს, რადგანაც ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლის გადმოცემა ერთობ რთულ პრინციპზეა დამყარებული.

А	а	а	а	Н	н	н	М	м	м	
И	и	и		Х	х	х	Ы	ы	С	с
с	З	з	з	Р	р	р	Г	г	г	
Б	б	б	У	у	у	Л	л	л	К	
к	к	Т	т	т	Т	т	т	Д	д	
д	б	б	б	П	п	п	О	о	о	
Е	е	е	Ц	ц	ц	З	з	з	К	
к	к	К	к	к	Ч	ч	ч	Ч	ч	
ч	П	п	п	Т	т	т	В	в	в	
Х	х	х	О	о	Ф	ф	Ш	ш	ш	
Ж	ж	ж	Е	е	Ф	ф	Ц	ц	ц	
Ш	ш	ш	Ц	ц	ц	Х	х	х	Г	
г	г	К	к	к	Ж	ж	ж	К	к	
к	К	к	к	б	б	б	Ш	ш	ш	
Ц	ц	ц	Ж	ж	ж	Т	т	т	Т	
т	т	Д	д	Т	т	Х	х	З	з	

სურ. 15ა. აფხაზური ანბანი (ა. ჭოჭუას წიგნიდან, 1961).

რუსული ორთოგრაფიის სიძნელეები ზომ კარგად ცნობილია ყველასათვის. მაგ., სულ სხვაა е, ю, я ასოების გამოთქმა სიტყვის

თავში და სიტყვის შუაში ან ბოლოში. ამას გარდა, ძალიან რთულია რბილი თანხმოვნების გადმოცემის სისტემა და უმახვილო ხმოვნების გამოხატვის საშუალება; მაგ., იწერება „მოლოკო“ და გამოითქმის „მალაკო“ და სხვ.

კიდევ მეტი სიძნელეებია აფხაზურში. ჯერ ქართული ანბანით სწავლება ჭირდა აფხაზურისა და, რუსულ ანბანზე რომ გადავიდნენ, სიძნელეებმა ერთი-ორად იმატა. აფხაზურ სალიტერატურო ენას საფუძვლად უძველესი სამხრული კილო, აბჟურუ, სადაც ბგერათა რიცხვი ნაკლებია, ვიდრე ჩრდილოურ კილოში, ბზიფურში. თუმცა აბჟურშიც სამოცზე მეტია ბგერა, მაგრამ სალიტერატურო მიზნებისათვის 56-ზე შეჩერებულან; ამ 56 ბგერათაგან ზოგი თითო ასოთაა გადმოცემული, ზოგი — წვეილ-წვეილით. აი, მაგ., როგორ გამოიყურება აფხაზური ანბანი ა. ჭაჭუას სახელმძღვანელოს მიხედვით (სურ. 15ა). აქ თვითურთ უჯრედში ჩასმულია თითო ბგერის გადმოცემა ერთი ან ორი ნიშანი. რუსული ანბანიდან ყველაა გამოყენებული გარდა ექვსისა (ё ѣ ш ю я э). მთავრულ ასოებთან ერთად ცხრილში მათი მცირე ასოებია მოთავსებული, პირველი (а) სამჯერ, სხვები კი ორჯერ ან ერთჯერ. გამოთქმის მიხედვით ახლოს მდგომი ბგერები დიაკრიტიკული (განმასხვავებელი) ნიშნებით არის გამორჩეული: კუდებით, წინწკლებით, ხაზებით. განმასხვავებელ ნიშნებად გამოყენებულია აგრეთვე სილბოს ნიშანი (ხ, მაგ., гх, кх, жх, шх) ან გადმობრუნებული е (Те Де, და სხვ.). მარტივი და დიაკრიტიკულ ნიშნებიანი ასოები 40-ია, წვეილ-წვეილი ნიშნით გადმოცემულ ბგერათა რიცხვი კი — 16, სულ 56. თუ ამას დავუმატებთ სამ განსხვავებულ მთავრულ ასოს (Аа, Ёё, Ее), მივიღებთ სულ 59 ნიშანს, ცალეულს, თუ წვეილეულს. ეხლა კიდევ თუ დავსძენთ, რომ რამდენიმე ასო განსხვავებულია ხელნაწერში, ადვილია წარმოვიდგინოთ აფხაზი ბავშვის გაჭირება წერა-კითხვის შესწავლის დროს.

აფხაზურ ანბანს კიდევ რა უშავს! აფხაზებმა რამდენიმე ასო წარსული საუკუნის ბოლო ხანებში შემუშავებული ანბანიდან ამოიღეს. ამას გარდა, დიაკრიტიკულ (განმასხვავებელ) ნიშნებს მიჰმართეს, ამის წყალობით მათ მინიმუმამდე დაიყვანეს წვეილ-წვეილი ნიშნების ხმარება.

აბაზების ენა უახლოესია აფხაზურთან. ქ. ლომთათიძე მას აფხაზურის დიალექტად თვლის, მაგრამ არაო, ცალკე ენააო, გაიძახიან ზოგნი და თავისი მწერლობა შეუქმნეს ოცათასიან ხალხს. ბგერათა შედგენილობით აბაზური ბევრად არ განსხვავდება აფხაზურისაგან.

მისი მწერლობა, აფხაზურივით რუსულ გრაფიკაზეა დამყარებული, მაგრამ განმასხვავებელ ნიშნებს იქ ადგილი არა აქვს და, რადგანაც რუსული ასოები არ ჰყოფნის, იქ ზოგიერთი ბგერა სხვადასხვა ასოს კომბინაციით არის გადმოცემული. ამიტომ არც გასაკვირია, რომ ერთი ბგერის გადმოსაცემად ორი, სამი და ზოგჯერ ოთხი ასო იყო გამოყენებული.⁸

ჩერქეზულში, რომელიც იმავე ენათა ჯგუფს ეკუთვნის, რასაც აფხაზური, აგრეთვე რუსული ანბანია გამოყენებული, უწინწკლოდ და ურამეოდ, და აქაც ერთი ბგერა ზოგჯერ სამი ან ოთხი ნიშნით არის გადმოცემული, მაგ. хъ, кхъ, кхъу.⁹

ვიტყოდი ორიოდ სიტყვას ქისტურისა (ჩაჩნურისა) და დაღისტნის რომელიმე ენის ახალ შექმნილ ანბანზედაც, მაგრამ, რომ არ მოეწეინო მკითხველი, მოკლედ მოვჭრი. ვიტყვი მხოლოდ ერთს: აფსუსი კია, რომ უმწერლობო კავკასიური ენების ანბანის შედგენის დროს დაეიწყებულ იქნა პრინციპი, რომლითაც ხელმძღვანელობდა 100 წლის წინათ ამ ენების მკვლევარი პ. უსლარი. 1500 წლის წინათ მოხერხდა მშენიერი ქართული და საუცხოო სომხური ანბანის შედგენა და ჩვენ დროს კი გაჭირდა სრულ-ყოფილი ანბანის შედგენა კავკასიის უმწერლობო ერთათვის! მაგრამ, მოგეხსენებათ, ძალა აღმართს ხნავსო და მოსწავლე ახალგაზრდობა ეძალება სწავლას და ამგვარი რთული და შეუფერებელი ანბანითაც ახერხებენ, ავად თუ კარგად წერასა და კითხვას.

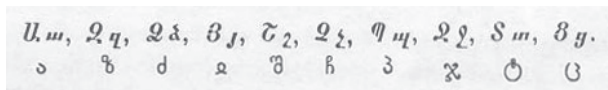
დაილოცოს ქართული წერა და კითხვა! ყოველ ასოს მხოლოდ ერთი ბგერა შეესატყვისება და ყოველი ბგერისთვის ცალკეული ასო მოიპოვება. ამ მხრივ იგი სომხურზედაც მაღლა დგას, რადგანაც სომხურს დღევანდლამდე შემოჰრჩა ორი ნიშანი უ-ს გადმოსაცემად. ამას გარდა, სომხურში იწერება რბ, რგ და რდ, გამოითქმის კი რფ, რქ და რთ (შესაბამისად). არის სხვა სახის სიმწიფეებიც, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ, მიუხედავად ამისა, სომხური წერა საერთოდ ძალიან კარგია, ყველა ევროპულს სჯობს და, მათ შორის, ახალ ბერძნულსაც, სადაც წერა და გამოთქმა ძალიან დასცილდა ერთმანეთს.

მაგრამ ერთი ვიკითხოთ; რამდენი ნიშნის შესწავლაა საჭირო დღევანდელი სომხური წერა-კითხვისათვის? — არა ნაკლებ 48-ისა. ამათგან მცირე ასოები 38-ია, ამათ ემატება მთავრული ასოები,

⁸ Русско-абазинский словарь, М., 1956.

⁹ Б. М. Карданов, Краткий грамматический очерк кабардино-черкесского языка (Приложение к Русско-кабардино-черкесскому словарю Б. М. Карданова и А. Т. Бичоева, М., (1955), стр. 997.

რომლებიც განსხვავებულია თავის მოხაზულობით, როგორც ამას შემდეგი გიჩვენებს:

თავი რომ დავანებოთ ხელნაწერი ასოების განსხვავებას, სომეხმა ბავშვმა უნდა ისწავლოს 48 ბეჭდური ნიშანი.

ზემოხსენებული ენების წერასთან შედარებით ქართული წერა, მთავრულიანად, იმდენად ადვილია, რომ შედარებაც კი არ შეიძლება. თუ აფხაზმა ბავშვმა 60-ზე მეტი ნიშანი უნდა ისწავლოს, რომ ასე თუ ისე თავი გაართვას წერასა და კითხვას, ქართველ ბავშვს ვითომ გაუჭირდება რამდენიმე დამატებითი მთავრული ასოს შესწავლა? აბა რა ბრძანებაა! აბა სად ქართული ორთოგრაფია და სად აფხაზური ან ჩერქეზული, ან ბერძნული, ან თუნდაც რუსული, ფრანგული და ინგლისური! ჩვენ არც წყვილ-წყვილი ან სამი თუ ოთხი ნიშანი გვაქვს ერთი ბგერის გადმოსაცემად, არც ასოს მდებარეობას ვაქცევთ ყურადღებას, არც რაიმე დიაკრიტიკული ნიშანი გვჭირდება (როგორც არაბულშია ან აფხაზურში), არ სხვა რამე ზერხია გამოყენებული სწორად დაწერისა და სწორად წაკითხვისათვის.

ეს შედარება ქართული წერა-კითხვის სისტემისა სხვა ენების სისტემასთან იმათთვის მოვიყვანე, რომელთაც შეიძლება საქმის გართულებად მოეჩვენოს მთავრულების შემოღება ქართულში. ჩვენ ვერ ჩამოვრჩებით ჩვენს მეზობელ სომხებს, აზერბაიჯანელებს და ოსებს, რომლებიც მთავრულებს ხმარობენ. ჩვენ ფეხი კი არ უნდა აუბათ არაბებსა და სპარსელებს, არამედ უნდა მიჰყვეთ ევროპის ერების მაგალითს და მივსცეთ ქართულ ნაწერსა და ნაბეჭდს შნო და სილამაზე.

დღეს ჩვენ ვერ დაგვაკმაყოფილებს, რა თქმა უნდა, ვერც საეკლესიო წიგნებში ხმარებული მთავრული ასოები, თუნდაც ვახტანგისეული შრიფტი, რომელიც ბროსემ გამოსცა „ქართული ენის თვითმასწავლებელში“ (პარიზი, 1834), ვერც სინოდის სტამბის (მოსკოვში), ვერც ე. ხელაძის სტამბისა (თბილისში). მთავრული ასოები უნდა გაკეთდეს ახლად, საუკეთესო ხელნაწერი და ქვაზე ამოკვეთილი ნიმუშების მიხედვით და არა ერთი და ორი, არამედ სხვადასხვა გარნიტურისა და შეჭამებული დღევანდელ ყველა სახის მხედრულთან.

ფრანგული ორთოგრაფიის მაგალითზე ზემოთ დავრწმუნდით, თუ

რა მძიმე ტვირთი აწევს ქართველ ბავშვს უცხო ენების შესწავლისას. ამ ტვირთს ჩვენ ვურიგდებით, მაგრამ იმას უფრო ვურიგდებით, სხვისას ვსწავლობთ და ჩვენსას კი არა. არ ვსწავლობთ იმიტომ, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში მოგტყდით, მოვდუნდით, დაეკარგეთ სწორი გზა და ავირჩიეთ მრუდი, ნამდვილი მივადგეთ და ყალბი შემოვიღეთ. ნამდვილი მთავრული ასოების შემოღება კი გაგვმართავდა წელში, მისი გარევა ტექსტში ქართულ წიგნს, ჟურნალსა და გაზეთს მისცემდა შნოს, დაამშვენებდა ქართულ ბეჭდვით ნაწარმოებს და ქართულ წიგნს გარეგნული გაფორმების მხრივ, სხვა თანაბარ პირობებში (ქალღი, წამალი, ყდა, სურათები), აიყვანდა რუსული და ლათინური შრიფტით დაბეჭდილი წიგნის სიმაღლეზე. კაცს ოქრო-ვერცხლი ჰქონდეს, ვერ ხმარობდეს, მშვიერ-მწყურვალ იყოს და კონკებში დადიოდეს, აი რასა ჰკავს ჩვენი მდგომარეობა შრიფტის საქმეში.

არც ერთ ერს არ მოეპოვება ისეთი ფართო გასაქანი ნაირ-ნაირი და ერთიმეორეზე ულამაზესი შრიფტების შესაქმნელად, როგორც ქართველ ერს. მაგრამ რა! ვერ მოგვიცლია ამისთვის, ვერ მივძვდარვართ, ვერ ჩავჰკვირვებოვართ ჩვენს უმწეო მდგომარეობას და ნამდვილი საშუალება ვერ მოგვინახავს. საჭიროა გამოვიფხვნიტოთ თვალები და მძიმე მდგომარეობა გამოვასწოროთ.

რა არის საჭირო პრაქტიკულად? საჭიროა, დაწყებით სკოლებში შემოღებულ იქნეს ნამდვილი მთავრული ასოების სწავლება, როგორც ეს არის რუსეთისა და ევროპის სკოლებში. ფრანგულ სკოლაში ფრანგი ბავშვი სტრიქონის ასოსთან ერთად მის მთავრულსაც სწავლობს: Aa, Bb, Dd, Ee და სხვ. აგრეა რუსულშიც, სომხურშიც და აგრე უნდა იყოს ქართულშიც. უნდა შემოღებულ იქნეს, რა თქმა უნდა, ნამდვილი მთავრული, რომელიც წარწერებში იხმარებოდა. ევროპულ ენათა მთავრულ ასოებს მხატვრები ძველი ლათინური წარწერების ასოების მიხედვით აკეთებენ. ამგვარადვეა ბერძნულშიც, სომხურშიც. ქართველმა ბავშვმა რა დააშავა, რომ მას სათანადო გონებრივ საზრდოს არ ვაძლევთ? გაძნელება საქმე? გართულება? ადვილი ფაფის ჭამაც არ არისო, მოგახსენებენ. ცოტა თუ არ შევწუხდით, არაფერი იქნება. თავის ღინებაზე საქმის მიგდება არ ვარგა, არც მიყრუება ივარგებს. ჩარევა უნდა საქმეში, გამრუდებულს გამოსწორება უნდა. სახელმძღვანელო არ არის, ეს მართალია, მაგრამ სახელმძღვანელო უნდა დაიწეროს, ან არსებული გადაკეთდეს და გამოიცეს. მასწავლებლები სათანადოდ უნდა მომზადდნენ. გამოცდილებით ვიცი (უნივერსიტეტის პრაქტიკიდან), რომ საშუალო

ნიჭის მქონეთათვის 30-ოდე მთავრული ნიშნის დასწავლას ერთი კვირის ვარჯიში ჰყოფნის.

ხალხთა დაძაბულ კულტურულ ჭიდილში, რომლის მოწამენი და მონაწილენი დღეს ვართ, მხოლოდ ის ერი გადარჩება, რომელიც ყოველ მხრივ არის აღჭურვილი კულტურულად. კულტურის ერთი იარაღთაგანია (შეიძლება ითქვას, უმძლავრესიც) წერა და ბეჭდვა, რომელიც ყოველ მხრივ უნაკლო უნდა იყოს. ქართული წერა იდეალურია, მაგრამ მისი ნაკლი ის არის, რომ მთავრულებს არ ვხმარობთ. თუ გვსურს ნამდვილად გავაუმჯობესოთ ქართული წერა, უნდა გავიზიაროთ გ. წერეთლის „დროების“ საბუთიანობა და მთავრულს მივსცეთ ორთოგრაფიული დანიშნულება, ე. ი. იგი უნდა იხმარებოდეს არა მარტო სატიტულოდ და ცალკეული წერილების სათაურებში, არამედ ტექსტშიც.

მართალი იყო ის პროფესორი, რომელმაც კონსტანტინე გამსახურდიას შეჰნიშნა, რომ ქართული შრიფტი კარგია, მაგრამ თვალს ღლის, რადგანაც მთავრული ასოები არ გქონიათო. მართლაც, ერთფეროვანი ასოების კითხვა მთელი გვერდების მანძილზე თვალის დამღლელიც არის და დიდად მოსაწყენიც. ქართველ კაცს ამჟამად საშუალება არა აქვს წიგნის ან გაზეთის კითხვის დროს ერთბაშად აღიქვას საკუთარი სახელი, ქალაქისა და მდინარის სახელი, მთისა, ტბისა, სოფლისა და სხვათა საკუთარი სახელი. ამ მხრივ სწორად დააყენა საკითხი „დროების“ რედაქციამ და სცადა კიდევ პრაქტიკულად განეზოციელებინა მთავრულების ხმარება. მართლ-ნი იყვნენ ცნობილი პედაგოგები ი. გოგებაშვილი და ს. ხუნდაძე, რომელთაც გაიზიარეს „დროების“ დაწყებული საქმე. ოღონდ გ. წერეთელს და მის მიმდევრებს ის უნდა ვუსაყვედუროთ, რომ ტრადიცია დაარღვიეს და ისეთი სახის მთავრულები შექმნეს, რომლებიც ვერ გამოდგა პრაქტიკული მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად.

თუ რუსულ ანბანში, ლათინურში, ბერძნულსა და სომხურში ზოგიერთი მთავრული ასოა განსხვავებული სასტრიქონოსაგან (რუსულში 3, სომხურში 10, ლათინურში 13, ე. ი. ნახევარი, ბერძნულში ორი მესამედი, 24-იდან 16), ქართულში თითქმის ყველა მთავრული ასო (მრგლოვანი) იქნება განსხვავებული, გარდა ერთადერთი სანისა, რომელიც დღესაც ისე იწერება, როგორც მე-5 საუკუნეში. დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში საერთოდ იხმარება 33 ასო, ამდენივე გვინდა მთავრულიც. ამათგან ერთი (*ხ*) უკვე ვიცით, რადგანაც მისი მთავრულის მოხაზულობა იგივე ღარჩება რაც დღეს

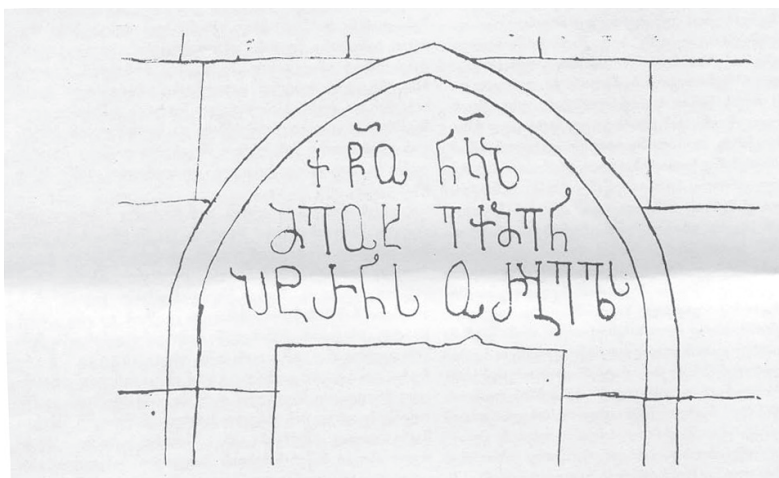
არის. დამატებით შესასწავლი გვაქვს, მაშასადამე, 32 მთავრული ასო, რომელთაგანაც ოთხი (თ, მ, ნ, ქ) ახლოს დგას თავისი მოხაზულობით დღევანდელ ასოებთან და ადვილი დასახსოვებელია. გვრჩება, მაშასადამე, 28 ასო, რომლებიც სრულიად განსხვავებულია დღევანდელისაგან; მაგრამ ეს განსხვავება კიდევ მეტ ღირსებას ჰმატებს ჩვენს მთავრულებს, რადგანაც ისინი მკვეთრად გამოირჩევიან მცირე (სასტრიქონო) ასოებისაგან.

მთავრულების შემოღებას მოითხოვენ მწერლები და საზოგადო მოღვაწეები: კ. გამსახურდია, გ. ლეონიძე, პ. გუგუშვილი, რომელთაც თავისი აზრი ამის შესახებ წერილობით გამოთქვეს გაზეთის ფურცლებზე. მაგრამ უეჭველია, ბევრია ასეთი პირები, რომელთაც იგივე უნდათ, მაგრამ საშუალება არა ჰქონდათ, წერილობით გამოეთქვათ თავისი აზრი. უკვე დადგა დრო, რომ შემოღებულ იქნეს საყოველთაო ხმარებისათვის მთავრულები და გატარებულ იქნეს ჟურნალ-გაზეთებსა და წიგნებში. რაც საყოველთაოდ არ იხმარება, ის დავიწყებას მიეცემა ხოლმე.

ჩვენს საქმეს სხვა ვერ გააკეთებს და არც გააკეთებს. ჩვენს ტკივილებს ჩვენვე უნდა ვუწამლოთ. თუ მოვინდომებთ და მტკიცედ გადავწყვეტთ, ეს საქმე სულ მალე ბრწყინვალედ დაგვირგვინდება. საჭიროა მოღუწებიდან გამოვიდეთ, მოვიკრიფოთ ნებისყოფა, ჩვენი თავი და ჩვენი ღირსება დავიცვათ და გავაკეთოთ ის, რაც საჭიროა. თუ ასე მოვიქცევით, ერთი წლის შემდეგ ქართული წიგნი, გაზეთი თუ ჟურნალი სულ სხვა იქნება, ვიდრე აქამდე იყო. ეს მცირეოდენი ცვლილება რომ გატარდება ცხოვრებაში, ბევრი სიხარულის გრძნობით, მაგრამ ოდნავ ნაღველ-გარეული ტონით წამოიძახებს: „ნეტავი სად ვიყავით აქამდისო!“ — სადა და აქვე, საქართველოში, მაგრამ სხვები ფხიზლობდნენ, ჩვენ კი ტკბილად გვეძინა.

სულხან-საბა ორბელიანის დაბადების 300 წლისთავის საიუბილეო დღეს მეც ვიყავი სულხანის სოფელ ტანძიაში (ბოლნისის რაიონში). დიდძალი ხალხი შეიკრიბა მიტინგზე ორბელიანთა ეზოში, სადაც მათი სასახლე აღარ არის, მაგრამ კოხტა ტაძარი ისევ დგას. იყო დიდძალი ინტელიგენცია, ბევრი მათგანი თბილისიდან მისულები. ძალიან აღფრთოვანებული ვიყავ, რომ ღირსეულად დაფასდა დიდი ადამიანის ღვაწლი სამშობლოს წინაშე. მაგრამ ჩემს დიდ სიხარულს დიდი ტკივილიც დაჰყვა: ფრიად განათლებული პირები მე მეკითხებოდნენ, რა აწერია ტაძარსაო? წარწერა, საზოგადო წესისამებრ, მრგლოვანი ასოებით არის შესრულებული მე-17 საუკუნე-

ში, სულხან-საბას სიცოცხლეში. ქართველი ინტელიგენტები იდნენ სულხან-საბას ეზოში, შესცქეროდნენ ქართულ ძეგლს, უყურებდნენ მის ქართულ წარწერას და ვერ კითხულობდნენ. ზოგმა მათგანმა ინგლისურიც იცოდა. ერთს ვეხუმრე: ასე წერია-მეთქი: „თვალი დაუდგეს იმ ქართველს, ვინაც ვერ წამიკითხოსო“ (სურ. 16).

სურ. 16. ორბელიანთ ტაძრის წარწერა ს. ტანშიაში (XVII)
იკითხება: +. წო ნკზ (წმიდაო ნიკოლოზ), მეოხ ექმენ
პტრნს (პატრონს) ორბელს.

დროა გამოვფხიზლდეთ და ვიზრუნოთ, ნამდვილად ვიზრუნოთ იმისათვის, რომ ჩვენი სიმდიდრე გამოვიყენოთ. მერმე იცით, მკითხველო, რამდენ რამეში გამოგვადგებოდა ჩვენი ლამაზი მრგლოვანი და რამდენად ვიქნებოდით წელ-გამართული? როგორ უნდა მოდუნდეს და დაძაბუნდეს ერი, რომ მისი შვილები ლათინურ ასოებს გულმოდგინედ სწავლობდნენ და თავის ასოებს კი ვერა სცნობდნენ! და მერმე როგორ საჭიროა ჩვენთვის მრგლოვანი ასოები, ეს ჩვენი ნამდვილი მთავრული ასოები! ავიღოთ ერთი მაგალითი: ლიტერატურის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიურმა განყოფილებამ შეადგინა და გამოსცა ვეფხისტყაოსნის 48 ხელნაწერის ვარიანტების ნუსხა. ეს ხელნაწერები ლათინური ასოებით აღინიშნა: A, B, C, D, E, F და სხვ., მაგრამ რადგანაც ლათინური ასოები არ ეყო, იძულებული გახდნენ, დანარჩენი ხელნაწერები პრიმებით აღენიშნათ: A¹, B¹, C¹, D¹, E¹, F¹ და სხვ. ქართული მთავრული რომ გეკონოდა, ჯერ ამას ვიხმარდით და, როცა შემოგვაკლდებოდა, ლათინურს მოვიშველი-

ებდით. აღარ იქნებოდა საჭირო პრიმები, რაც დიდ უხერხულობას ქმნის. მაგრამ ეგ სხვათა შორის. მთავარი მაინც ის იქნებოდა, რომ ასოები, მათ შორის მთავრულები, სამკაულია წიგნისა. კარგი სამკაული სულ სხვა შნოს მისცემს ქართულ ხელნაწერსა და ბეჭდურ ნაწარმოებს. ლამაზი და მოხდენილი მთავრულები სიხალისეს შეიტანს კითხვაში, გაგვიადვილებს წანაკითხის გაგებას, საშუალებას მოგვცემს ადვილად ვიხმართ სხვადასხვა სახის შემოკლებანი და სხვა. მოდი, პრინციპულ დებულებაში მივყვეთ სამოციანი წლების „ახალგაზრდებს“, ხოლო გაფორმების მხრით იმავე ხანის „მოხუცებს“, რომლებიც, როგორც ჩანს, მტკიცედ იცავდნენ ტრადიციას, ვისარგებლოთ მე-18 საუკუნის და მე-19 ს-ის პირველი ნახევრის გამოცდილებით, შევქმნათ საუკეთესო წარწერებისა და ხელნაწერების მიხედვით ერთმანეთთან შეხამებული მხედრული და მისი მთავრულები და დავაყენოთ ქართული ორთოგრაფიის საქმე სწორ გზაზე.

ვინმემ შეიძლება იფიქროს, რომ მე ძველი ქართული ენის აღდგენას მოვითხოვ. არა! მხოლოდ ყვეფი უნდა იყოს კაცი, რომ ნათქვამი სწორად ვერ გაიგოს, ან იყოს შურიანი, ღვარძლიანი და ქართული კულტურის მტერი, რომ გაგებით კი გაიგოს, მაგრამ სხვისი ნათქვამი გადაამრუდოს და ისეთი რამ მომაწეროს, რასაც არ ვფიქრობ და არც ვამბობ და რაც არავითარ შემთხვევაში არ გამომდინარეობს ჩემი წინადადებიდან. *ენა, რა თქმა უნდა, იგივე დარჩება, რაც ამჟამად გვაქვს*, ძირითად დღევანდელ შრიფტადაც მხედრული დარჩება, რაც ამჟამად გვაქვს, ოღონდ მთავრულების გარეშით ქართული ნაწერი თუ ნაბეჭდი წიგნი დიდად შეიმკობა და შნოიანი გახდება. მთავრული ასოები ნაწერ-ნაბეჭდის საუკეთესო სამკაულია. ამას გარდა, იგი გარკვეულ ორთოგრაფიულ სამსახურსაც ეწევა.

1550 წელზე მეტია, რაც ქართული წერა გვაქვს. დროა, ჩვენი მშვენიერი წერა შევუფარდოთ დღევანდელი დღის მოთხოვნილებას და ყოველმხრივ უზადო და უნაკლო გავზადოთ იგი.

ამა წლის მაისის ბოლო რიცხვებში სომხებმა 1600 წლის იუბილე გადაუხდეს მესროპ-მამუტოს, რომელიც სომხური ანბანის გამომგონებლად ითვლება. ჩვენ არა ნაკლები ხნის მწერლობა გვაქვს, ვიდრე სომხებს, ამ მწერლობამ შემოგვინახა უძვირფასესი ძეგლები. იგი გვშველოდა მტრებთან ბრძოლაში. ჩვენც ვსცეთ იმდენი პატივი ჩვენს ძეგლებს, რომ მათი შექმნილი ქართული ასოები გონივრულად გამოვიყენოთ და გაზრდილი კულტურული მოთხოვნილება დავიკმაყოფილოთ.

რა არის საჭირო პრაქტიკულად? — პირველ ყოვლისა, მტკიცე გადაწყვეტილება, შემოდებულ იქნეს ბუნებრივი მთავრული ასოები ქართულში. შრიფტის კომიტეტმა უნდა გამოაცხადოს კონკურსი სასტამბო ასოების მთელი კომპლექტის დასახატავად, მხატვრებმა ასოები (მხედრული და მისი მთავრული) დახატონ საუკეთესო ხელნაწერებისა და წარწერების მიხედვით და ისე, რომ მთავრული ასოები კარგად შეწყობილი იყოს სასტრიქონო ასოებთან. შემდეგ ამ ნახატების მიხედვით უნდა გაკეთდეს პუნსონები და მატრიცები, ჩამოისხას ასოები და მომარაგდეს სტამბები*. აუცილებელია, გონივრულად გამოვიყენოთ ჩვენი ზღაპრული სიმდიდრე ლამაზი შრიფტების შესაქმნელად. ეს ერთბაშად წაგვწყვეს წინ: აღდგება გაწყვეტილი ხაზი ჩვენი კულტურული განვითარების გზაზე და, რაც მთავარია, გავუსწორდებით სომხებს და სხვებს, რომლებიც მთავრულებს ხმარობენ. ამის შედეგად გაიზრდება ჩვენი თვითცნობიერება, ქართული წიგნი, ჟურნალი და გაზეთი გაუმჯობესდება და დამშვენდება.

მშვენიერად თქვა გენიოსმა შოთამ:

*არას გარგებს სწავლულება,
თუ არა იქმ ბრძენთა თქმულსა:
არ იხმარებ, რა ხელსა ჰხდი
საუნჯესა დაფარულსა?*

მართლაც, რად გვარგებს დაფარული საუნჯე? — არაფერს. ჩვენ იგი უნდა გამოვჩინოთ, მზის სინათლეზე გამოვიტანოთ, მოვიხმაროთ და სათანადოდ გამოვიყენოთ.

აი, ეს არის დღევანდელი დღის მკაცრი მოთხოვნილება, რომელსაც სათანადო ანგარიში უნდა გაეწიოს და, რაც შეიძლება, მალე.

* ამჟამად, რა თქმა უნდა, საქმე საგრძნობლად გამართივებულია, რადგან ლინოტიპის ასოთამწვობი მანქანისთვის საჭირო მთელი ეს ტექნიკური აღჭურვილობა კომპიუტერმა ჩაანაცვლა (ს.ს.რედ.)